

Испоснице Уљарице и остаци српских цркава у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње

МИЛАН ИВАНОВИЋ

Слив реке Мируше, леве притоке Белог Дрима, обухвата простор од око 300 км² на пространој великој површи Прекорупље која се наслања на југоисточни обод Метохијске котлине, а омеђена је венцима планина Космаче, Дренице и Црнољеве на истоку; Милановићпланином и Градиштем на југу и Црним Врхом и Гребничком планином на западу.¹ Река Мируша извире код села Блаца у северозападном подножју Црнољеве и дуга је око 35 км. Њеном сливу припада 38 водотока речица и потока. У горњем делу протиче кроз пространу и лепезасту долину. Доњи део Мируше, дужине 13 км, од села Бубље па до ушћа у Бели Дрим близу села Мрасора, представља живописну клисуру са кањоном чије су вертикалне литице код Душких Грета високе између 180 и 200 м. У литицама кањона постоји неколико мањих и већих пећина које су махом још неиспитане. Међу њима су и две пећинеиспоснице — УЉАРИЦЕ које народ зове Велика и Мала црква, као и горостасна пећина код села Душе са подземним речним током дугим преко 1000 м са два циновска „лонца“, 15 језераца и неколико букова.² Понорница Мируша избија као крашко врело код места Црквине, непосредно испод последњег језера и испоснице Велика црква.

Пробијајући се кроз кањон, Мируша прави 13 речних водопада и исто толико језера која се степенасто и наизменично ређају у амбијенту ненарушене природе бујних храстових шума и ситногорице, врела и понора, неиспитаних пећина и средњовековних црквишта и ретких примерака биљног, птичјег и животињског света. Шумама крстаре читава крда дивљих свиња, а могу се срести и јелени, срне и дивокозе. У врховима сурих литица вију гнезда и крстаре небом ретки белоглави орлови супови (*Cyps fulvus*).³ Уз падине шума понегде у бокорима расту и цветају током јуна као крв црвени цветови реликтог и ендемичног косовског божура (*Raeonia decora*). По слаповима и језерима, буковима и брзацима ова долина представља изванредну природну лепоту која подсећа на Плитвичка језера, али са много више дивљине и ненарушене природе. Зато је део овог кањона у површини од нешто више од 190 ха проглашен заштићеним спомеником природе.⁴

Није познато када се први пут јавио данашњи назив реке Мируше. Зна се непобитно да се у средњем веку звала Љубижња. Њено старо име се сачувало у имену садашњег села Љубижде које се налази на десној обали у горњем току реке. И друго средњовековно

село Љубижња, 5 км североисточно од Призрена, своје старо име је заменило именом Љубижда.⁵ У Хиландарској повељи краља Милутина од 1302. године помиње се село Лабићево и одређују се међе које су, између осталих, ишле „у Љубижњу и како утиче Љубижња у Дрим“.⁶ Краљ Милутин Светостефанском хрисовуљом дарујући 1315/6. год. макастиру Бањској село Прчево одређује му међе које су ишле према хиландарском поседу Лабићево „... и низ дол у реку у Љубижњу, от туд уз реку к Доманегу...“⁷ И Стефан Дечански утврђујући спорне међе Хиландару у повељи издатој 1327. године каже: „... на Доманег, низ брдо у реку Љубижњу, и все низ реку...“ до ушћа у Бели Дрим.⁸ Садашње име Мируша српски житељи околних села везују за миран ток доњег дела реке која по изласку из кањона заиста тече мирно и једва приметно.

У сливу данашње реке Мируше налази се неколико старих села у којима постоје остаци црквених споменика познатих из средњовековних историјских извора. Међу њима су: Бања, Блаце, Волујак, Горачево, Градиште, Гребник, Доманег, Душа, Илијина црква, Козник, Лабићево, Љубижда, Мируша, Понорац, Сврхе и Уљарице — пећине испоснице. Потребно је навести кратке податке о неким селима у околини Мируше у којима су постојале старе српске цркве.

БАЊА је албанско село у горњем току реке Мируше, на северним обронцима Милановићпланине. Припада општини Малишево. Помиње се под истим именом 1348. године у Арханђеловској повељи цара Душана. У селу изнад западног засеока Богић постоје остаци две цркве на брегу Бокрин (сл. 2).

¹ Ј. Петровић — С. Стајић, *Кањон Мируше*, Заштита природе 33 (1966), 333—336.

² Д. Ђукић, *Косово, знаменитости и лепоте*, Приштина 1971, 15.

³ *Исто*, 29.

⁴ *Заштићена баштина Југославије* св. 2 б, Београд 1978, 889 (Савезно извршно веће. Комисија за заштиту природе и човекове окодине).

⁵ М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља II*, Ономатолошки прилози II (Београд 1981) 52. На војногеографским картама Мируша је у горњем току (од Блаца до Малишева) уписана као Бања. Географски институт ЈНА 1960, Призрен 1 :200.000.

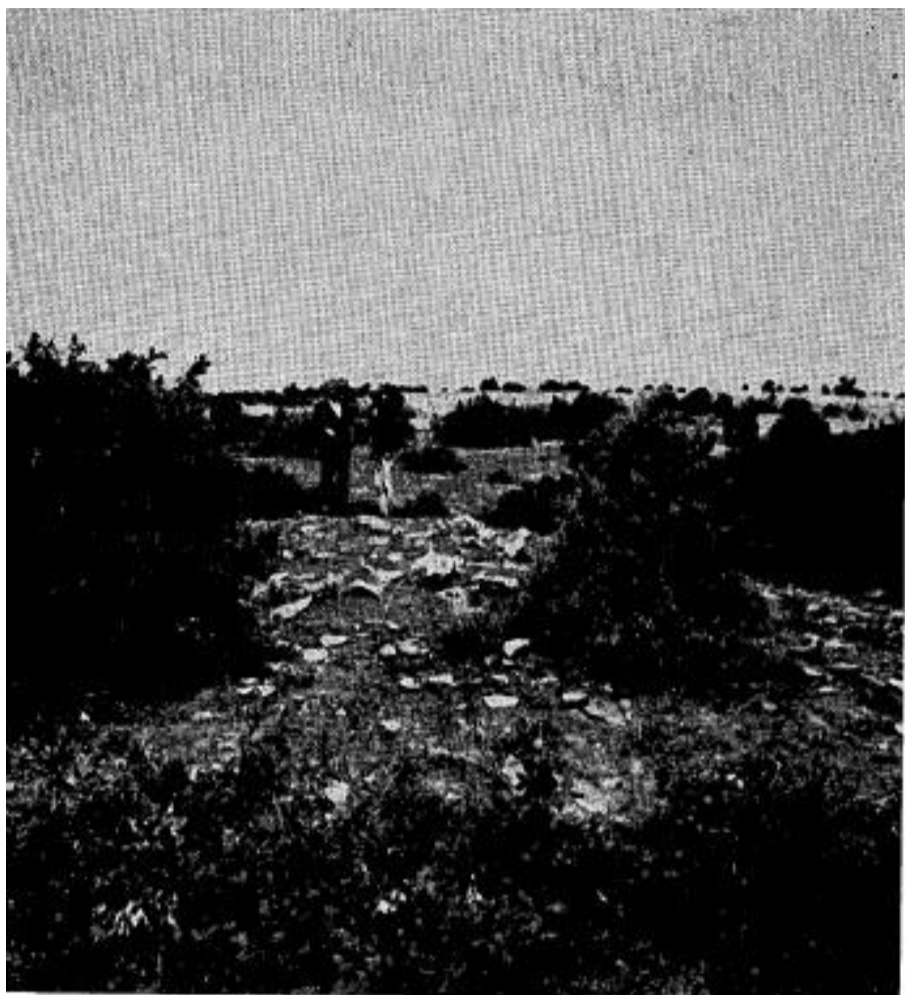
⁶ М. Пешикан, *нав. дело*, 32, 52.

⁷ На истом месту 33, 52. ⁸ *Исто*, 34, 52.



Сл. 1. Карта дела Метохије и Прекорупља

Fig. 1. Carte d'une partie de la Metohija et du Prekoruplje



Сл. 2. Бања, остаци црквине на брегу у засеоку Богих-махале

Fig. 2. Banja, vestiges de l'enceinte d'une église sur une colline du hameau Bogić-Mahale

БЛАЦЕ. Село припада општини Сува Река, а налази се у изворишном делу реке Мируше, 9—10 км североисточно од Суве Реке у подножју планине Црнољеве. У Арханђеловској повељи цара Душана, издатој 1348. године, поименично су избројана 84 житеља, свакако главе домаћинства, са браћом, синовима, зетовима и „сестричићима“ међу којима је наведено и домаћинство „попа Владимира са синовима и з братиом“.⁹ У повељи је потом наведено: „А се међа Блат'цу: путем кои гредe от Иавора мимо Гостулино до Дјела; Дјелом к Улиштници и преко на Дјел на пут призренски кои гредe на Улиштницу; с пути на Дјел међу Духља (данашње Дуље) и међу Улиштницу уз дјел више Л'ниште у Грков поток.“ Готово сви ови називи сачувани су до данас у неизмењеном облику. Како се види из Арханђеловске повеље у међама села ишао је стари „велики“ пут који је водио из Призрена за Косово Поље и излазио код Штимља.¹⁰ У Поменику манастира Св. Тројице Руснице више Муштушта код Призрена који се водио од 1465. до 1836. године помињу се дародавци из села Блаца.¹¹ У селу је постојала црква — црквине до XIX века. О старини цркве могао би сведочити и податак из Душанове повеље дате 1348. године манастиру Св. Арханђелима, који међу старешинама домова изриком набраја и „попа Владимира с синовима и з братиом“,

ВОЛУЈАК је сеоце и планина у Прекорупљу на северној страни изнад клисуре у доњем току Мируше. У волујачком селу Сврхе постоје остаци старе српске цркве (види: СВРХЕ).

ГОРАЧЕВО је на јужној, левој страни реке Мируше. Припада општини Ораховац. У Хиландарској повељи краља Стефана Уроша II Милутина (између 1302. и 1309). којом поклања пасиште Лабићево, стоји да је севаст Обрад Маниак „утесао“ међе пасишта које су ишле „право на Рупе у горње чело Горбачева, на пут како гредe по среде Горачева, у Љубижњу и како утиче Љубижња у Дрим“.¹² Другом општом повељом (из 1302—1309) краљ Милутин је свом Хиландарском пиргу даровао „три човеке на Горачеве: Ђурђица, Радослава и Продана... да будућу улијарије (пчелари) и освободих те всех работ краљевских и цркв'них“.¹³ Из ових повеља се види да је посред Горбачева ишао други значајан средњовековни пут који је водио преко Дренице за Трепчу.

ГРАДИШТЕ је назив за брдо изнад села Понорца које се налази на гребену изнад јужне обале у доњем току Мируше. На брегу стоје остаци старог градишта које се помиње као гранично место хиландарског црквеног забела који су даровали краљ Милутин (1293—1302), а потом Стефан Дечански 1327. и цар Душан 1355. године.¹⁴

ГРЕБНИК је старо село у северном подножју Гребничке планине (732 m), нешто око 7 км северније од реке Мируше. Припада општини Клина. Од 1959. године до сада из села се иселило око 40 српских породица. Краљ Стефан Првовенчани повељом датом између 1198—1199. и 1202. године потврдио је и умножио имања која је манастиру Хиландару дао његов отац Стефан Немања доделивши му, између осталих села, и Гребник.¹² Краљ Милутин је 1302—1309. године потврдио а такође и цар Душан 1348. године приликом посете Светој Гори.¹³ У опширном турском дефтеру из 1485. године уписан је као Игрбник.¹⁴

У селу на месту Кућине где су остаци ранијег насеља, стоје рушевине цркве саграђене од тесаног камена и малтера које сељаци зову св. Јеремија. Око црквине је у сенци столет-

⁹ Гласник Друштва српске словесности XV, 1862, 289—290.

¹⁰ Г. Шкриванић, Путеве у средњовековној Србији, 1974, 72—73.

¹¹ П. Костић, Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку, Београд 1928, 156, 162.

¹² М. Пешикан, Нав. дело, 32/14.

¹³ С. Новаковић, Законски споменици, 395 XIX.

¹⁴ Ф. Миклошич, Monumenta serbica, 58, 61; Р. Šafaryk, Památky drevního pisemnictví jihoslovanov, Praha 1873, 94—96; М. Пурковић, Попис села у средњовековној Србији, Скопље 1940, 83.

них дубова старо напуштено српско гробље. У селу постоји и микротопоним Попов пут за означавање пута којим је ишао поп на богослужења из цркве суседног северног села Долца у суседно јужно село Сврхе (Сврке). На брегу западно од села је друго српско гробље. У њему постоји неколико камених крстача без натписа.¹⁵

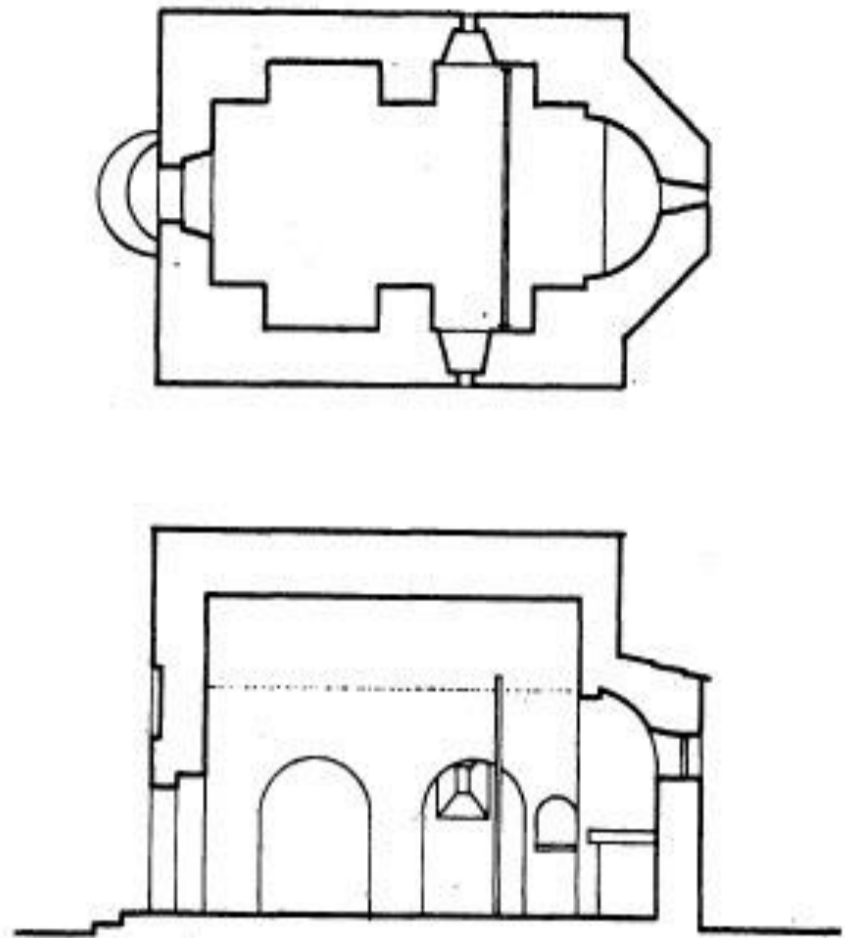
У средишту села се налази црквица коју народ зове св. Петка. Грађевина је правоугаоне основе, дужачка 8, а широка 5,35 m. Апсида је изнутра полукружна, исте ширине као и брод, а споља тространа. Бочни зидови су у наосу олакшани са по два лука чија темена достижу висину од 2,24 m. У темену северног и јужног лука испред иконостаса су два мала прозора кроз које, као и оне у апсиди, колико толико продиру светлост и ваздух. Црква је засведена полуобличастим сводом а споља има кров на две воде покривен каменим плочама. Споља и изнутра црква је премалтерисана. По казивању сељака подигнута је 1920—1922. године на старим темељима и зидовима који су били очувани у висини од 2 m. На зидовима је било и сачуваног живописа али је под утицајем влаге и сунца отпао пре обнове. Цркву је о свом трошку обновила имућнија сеоска породица Костић (сл. 3). По предању, старе цркве су биле посвећене св. Јеремији и св. Атанасију.¹⁶

ДУША је малено село изнад литица Уљарица, кроз њу протиче река понорница која има подземну пећину дугу око 1000 m. Јужно од села у литицама кањона Мируше су две средњовековне пећине — испоснице Уљарице, у народу зване и Велика и Мала црква.

ИЛИЈИНА ЦРКВА се помиње у повељи краља Стефана Дечанског од 6. септембра 1327. године којом се утврђују спорне међе Манастира Хиландара. Налазила се негде у сливу реке Љубижње, данашње Мируше, у околини села Доманега.¹⁷

КОЗНИК планина и село под њом на јужној страни реке Мируше, сада припада општини Ораховац. Помиње се као гранично место у Милутиновој повељи хиландарског имања у Лабићеву. Исте међе потврдио је и Стефан Дечански својом повељом од 1327. године. Руски дипломата и историчар И. С. Јастребов затекао је седамдесетих година XIX века у Кознику развалине невелике цркве са зидинама унаоколо, па сматра да је то био манастир који је служио као тамница за свештена лица која су била у немилости. Своју претпоставку темељио је на сачуваном запису попа Николе из XIV века на Минеју за август који је писао за монаха Јоасафа. У запису стоји да је писао „у великој невољи, у тамници у Кознику, гладан и жедан и промрзао“.¹⁸

ЛАБИЋЕВО, односно данашње Лабучево у општини Ораховац, на јужној страни доњег



Сл. 3. Гребник, основа и пресек цркве Св. Јеремије (по теренском снимку арх. Р. Финдрика, 1956. године)

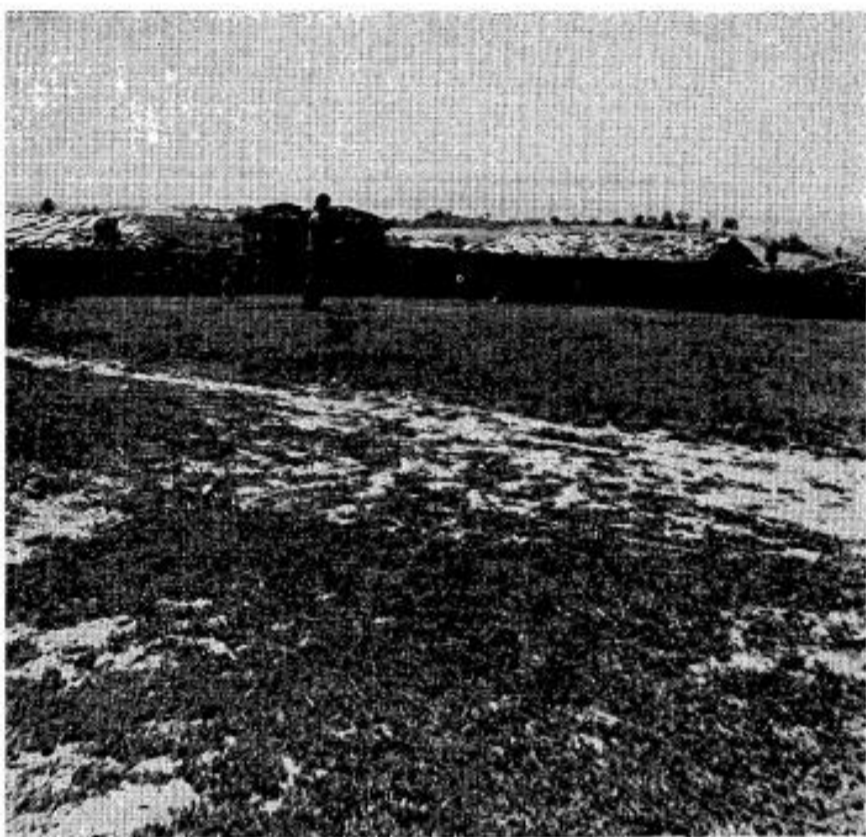
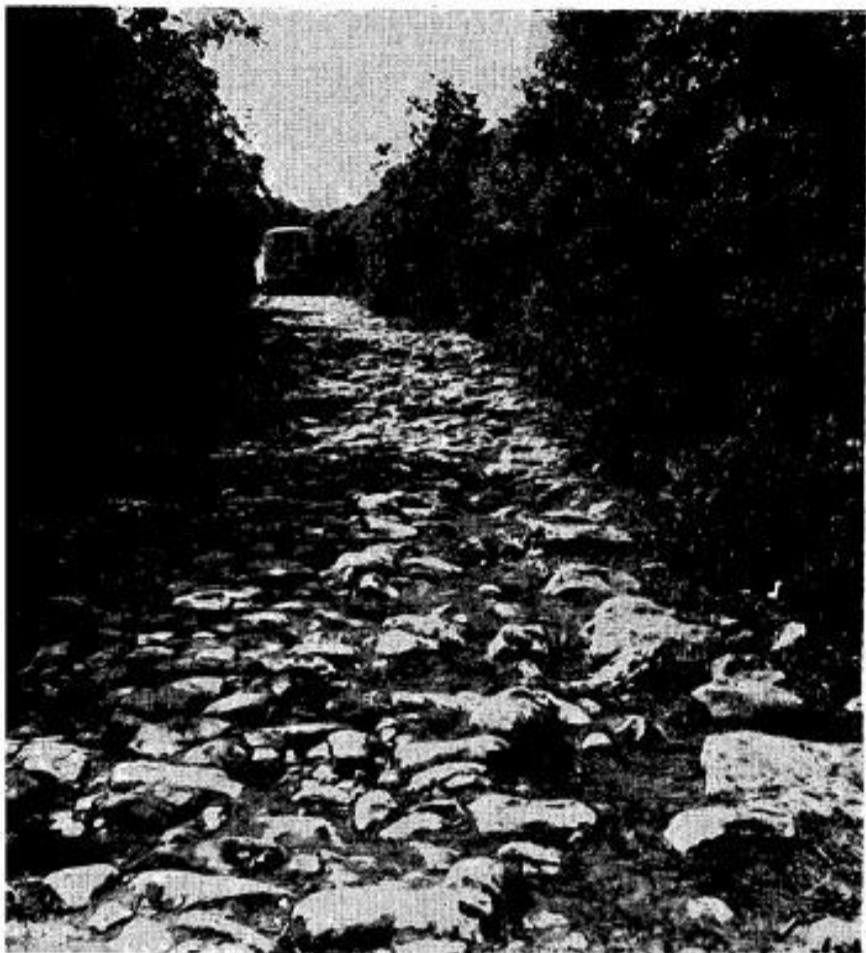
Fig. 3. Grebnik, plan et coupe de l'église Saint-Jérémie (selon le relevé de l'architecte Ranko Findrik, 1956)

тока Мируше помиње се у Хиландарској повељи краља Милутина 1302—1309. године као „пашиште Лабићево“ и главно место Лабићевског забела. Поименично је побројано 10—15 домаћинских глава који ће бити ослобођени свих дажбина „разве да пасу кобиле свете цркве...“ (хиландарске).¹⁹ Цар Душан 2. маја 1355. године потврђује игуману хиландарском Доротеју забел црковни Понорац, Крушчицу и Лабићево и налаже судији Парабку да се „нађу од Ораховца 12 стараца, добрих чловек, куде је међа Понорцу и Крушчици и Лабићеву да отешу...“²⁰

Источно од Лабићева и према суседном селу Понорцу стоје и сада импозантни остаци средњовековног друма (сл. 4).

ЉУБИЖДА је село на десној страни горњег тока реке Мируше. У средњем веку звала се Љубижња као и данашња река Мируша.²¹ Усред села на троугаоној пољани постоји црквиште са траговима темеља наоса, апсиде и припрате који заузимају простор 10,5x8,5 m (сл. 5). На Љубижданској главици, 1,5 до 2 Km јужно од села налазе се остаци неке грађевине за коју сељаци мисле да је била црква.²²

МИРУША је малено албанско село на обалама горњег тока истоимене реке. Сада припада општини Ораховац. До 1693. године у селу је постојала црква када је била срушена или запустела па је њен Богородични-космогласник (Молабник) из XV века био купљен за



Сл. 4. Остаци средњовековног „Трепчанског пута“ између села Лабићева и Понорца

Сл. 5. Љубижда, хумка са остацима темеља цркве на сеоској пољани — тргу (снимак 1966. године)

Fig. 4. Vestiges de la route médiévale de Treпча, entre les villages de Labičevo et de Ponorac

Fig. 5. Ljubizda, tertre portant des vestiges des fondations d'une église sur un pré — marché du village (relevé de 1966)

„три урупа“ и пренесен у Призренску богословију, а одатле у Народну библиотеку у Београду где је 6. априла 1941. године изгорео. Подаци о судбини књиге у XVII веку сачувани су у запису.²³

ПОНОРАЦ је албанско село на јужном гребену изнад доњег тока реке Мируше. Помиње се као Понор међу граничним местима црквеног хиландарског забела Лабићева у Хиландарској повељи краља Милутина између 1293. и 1302. године а коју су хиландарски монаси поседовали и поднели на увид цару Душану²⁴, па он на основу оног што „пише хрисовуљ прародитеља ми светого краља“ (Милутина) 2. маја 1355. године одређује судију Параб'ка да са 12 добрих старца из Ораховца одреде међе „пашишта Лабићева“.²⁵ Пре цара Душана је и Стефан Дечански 6. септембра 1327. године такође поменуо Понорац као гранично место хиландарског поседа — испасишта.²⁶ У Хиландару се чува и „исправа“ на пергаменту од 12. јануара 1454. године у којој стоји: „ми кметие, раби и послушници господина деспота (Ђурђа) поставлени бисмо... да растешемо међу Хиландару, Хотче и Јанчиштем... и ми се заклесмо 24 стариници...“. У набрајању стариника последњи међу њима је уписан „од Понорца Владислав Товаришевић“.²⁷

Изнад и недалеко од села налазе се остаци старог и неиспитаног градишта које се помиње у свим поменутих повељама. А на простору између села Понорца и Лабићева, у шумовитом појасу, протежу се остаци старог и запуштеног главног друма чија је ширина између 3,5 и 4,2 m. Сматра се да је део „Трепчанске цесте“ која је од Призрена водила преко Велике и Мале Хоче, Прекорупља у Дре-

¹⁵ М. Букумирић, *Ономастика дела Прекорупља*, Ономатолошки прилози II (1981) 367.

¹⁶ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, 1950, 83; *Задужбине Косова*, 1987, 429.

¹⁷ М. Пешикан, *Нав. дело*, 34/31; Р. Safaryk, *Рататку*, 95.

¹⁸ И. С. Јастребов, *Стара Србија и Албанија...* 58; Д. Богдановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд СКЗ, 1986, 73.

¹⁹ *Monumenta serbica*, 57.

S. Novakovnc, уМ³

²⁰ С. Новаковић, *Законски споменици*, 430; М. Пешикан, *нав. дело*, 39.

²¹ М. Пешикан, *нав. дело* 52.

²² *Задужбине Косова*, 475.

²³ Љ. Стојановић, *Записи и натписи III*, 5714; С. Матић, *Опис рукописа Народне библиотеке у Београду*, 1952, 37. Уруп је био новчана јединица турских власти у вредности 1/4 гроша или 10 пара. (Види: П. Костић, *Црквени живот Срба у Призрену...* 100).

²⁴ *Monumenta serbica*, 58, 61.

²⁵ *Законски споменици*, 430; М. Пешикан, *нав. дело*, 39.

²⁶ М. Пешикан, *нав. дело*, 34, 55.

²⁷ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, 1926, 215.

нице до Трепче.²⁸ Иако одавно ван употребе и зарасла у шикару, солидна камена подлога пута и данас сведочи о квалитету израде и важности ове саобраћајнице (сл. 4).

СВРХЕ или СВРКЕ је раштркано село на десној страни Мируше на висоравни изнад литице клисуре. Припада општини Клина. Сада у њему живе само Арбанаси од којих су неки пореклом од српских родова: Поповића, Томашевића и Цветковића. Потомци Цветковића, на пример, набрајали су 1967. године претке: Салих, Лимон, Исак — Цветко. Према томе, они су прешли на ислам тек почетком XIX века.²⁹ Занимљиво је истаћи да се у запису из 1636. године помињу: поп Георгије, Љубен Томашев и Свилоје Цветков, житељи Сврка, међу ктиторима откупљеног јеванђеља, па би се ове породице могле уврстити у њихове даље потомке. Насилна исламизација и албанизација као и расељавање оних Срба који нису то хтели прихватити, довршени су у осмој деценији XIX века. И концем XVIII века је било арбанашких домова који су, иако поисламљени, давали прилоге српским манастирима. Тако је у Поменику манастира Девича 1772. године уписан неки „Чивлак Аидар, даде чабар ечма, емац Сеида от Сврка". То указује да је међу приложницима било конвертита који су и даље поштовали традицију својих предака, на једној страни, а и таквих „дародаваца" који упишу прилог па не испуне обећање те се зато узима и наводи јемац, као у овом случају.³⁰ Преостали Срби који се нису хтели потурчити иселили су се и са собом однели 10—15 икона и сребрни крст у оближња северна села Дрсник и Долац где и сада у литијама носе те иконе³¹, а крст су предали на чување цркви у оближњем селу Дрснику.³² Остаци старе српске цркве, данас непознатог светитеља, с очуваним темељима и зидовима дужине 13,60 m, ширине 7,10 m и висине која местимично достиже и до 1,70 m налазе се на стеновитом брегу удаљеном око 1000 m од зграде сеоског Задружног дома (сл. 6 и 7). На црквишту се могу наћи и мањи делови фрескомалтера" и по који тесани сводар, мада је већина тесаника и другог камена разнесена за зидање зграде у селу. Југозападно од цркве, на ивици утрине, налазе се темељи и удубљења двеју већих грађевина које су заузимале простор 10 X 10 m и биле, вероватно, црквени конак и звоник. По јужној, западној и делимично северној падини брега су бројни стари српски гробови над којима је доскора одолевало времену још неколико камених крстова. На источној страни у подножју брега и испод стене извире пет јаких извора питке воде које и садашњи житељи зову Врела. Поток који ту настаје нешто даље понире и, по причању сељака, поново се јавља као јак извор испод стене на обали Мируше ниже „Велике цркве" — испоснице Уљарице. Поред српског назива

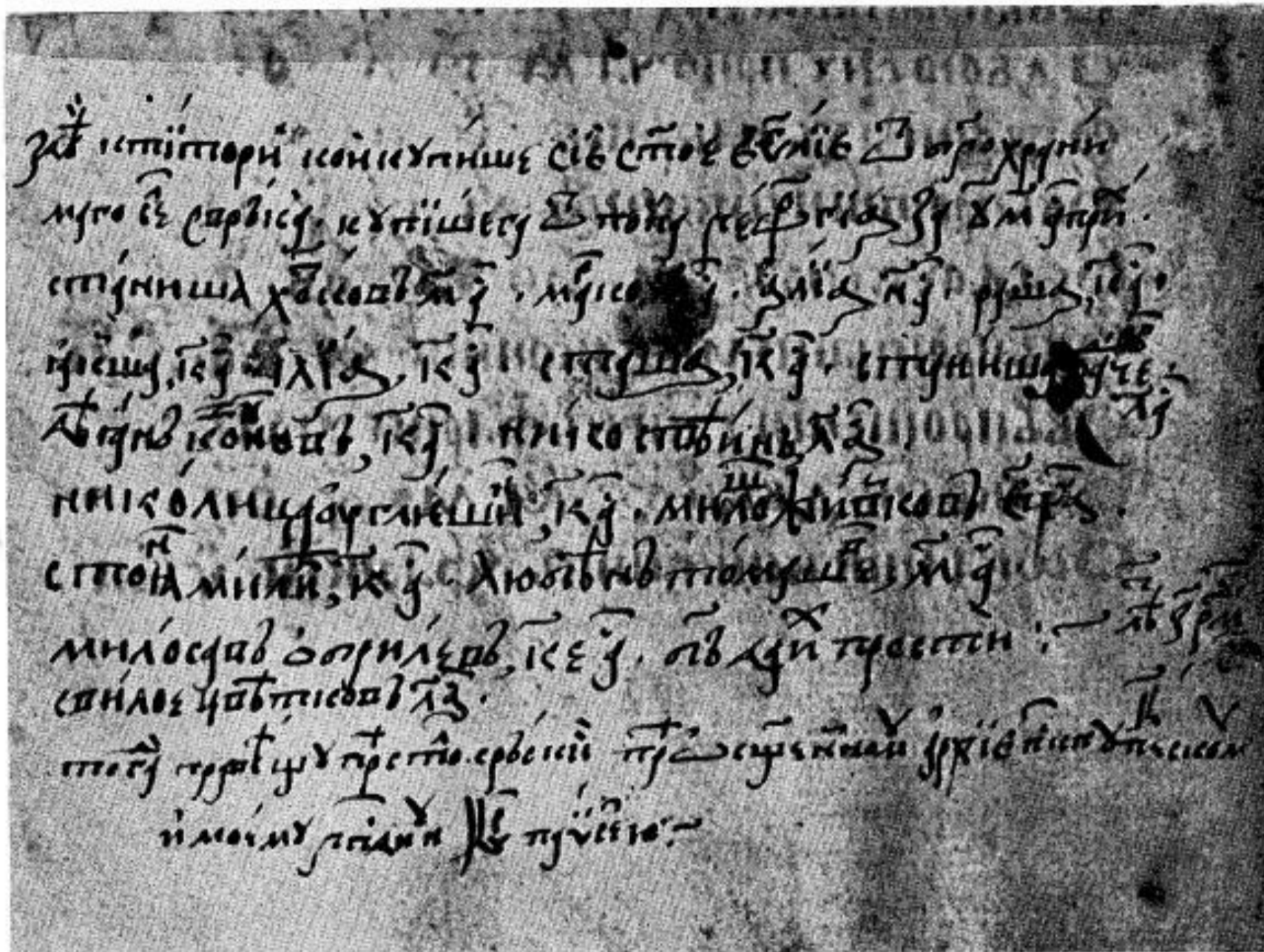


Сл. 6. Сврхе, остаци цркве на стеновитом брегу са растуреним тесаницима и надгробним камењем старог српског гробља (1967. г.)

Сл. 7. Сврхе, извори Врела у подножју црквеног брега

Fig. 6. Svrhe, vestiges d'une église sur une colline rocheuse et pierres taillées et tombales éparses d'un ancien cimetière serbe

Fig. 7. Svrhe, sources du Vrela au pied de la colline autrefois couronnée d'une église



Сл. 8. Четворојеванђеље из 1562. године са записом ктитора из Сврхе који су га 1636. године откупили

Fig. 8. *Tétraévangile* de 1562 contenant une inscription des donateurs de Svrhe qui le rachetèrent en 1636

Врела у селу су сачувани и следећи српски микропоними: Бели Пољан (Беле Пољане), Главица, Љубавица, Селиште и Попов пут, назван тако што је њиме долазио поп из Долачке цркве до ове сеоске цркве.³³

Црква у Сврхама Волујачким последњи пут се у историјским изворима помиње у првој половини XVII века када су житељи села заједнички откупили Четворојеванђеље дијака Симона из 1562. године. Четворојеванђеље се чувало у ризници манастира Пећке патријаршије све до марта 1981. године када су албански националисти спалили стари манастирски конак а ризница била тешком муком спасена од ватре и воде закаснелих градских ватрогасаца. Од тада се Јеванђеље налази у Археографском одељењу Народне библиотеке у Београду.³⁴ На његовом листу б' стоји дуг запис у 11 редова из 1636. године и потпис „смереног расодера Кентириона“ који се сасвим у углу беле маргине на истом листу потписао у два реда (сл. 8). Четворојеванђеље је писао дијак Симон 1562. године „на селу Овчареву близ реке КLINE в дому старца Максима и сина му

попа Раича“ како се види из дугог записа на листу 294. Јеванђеље је обилно украшено заставицама и иницијалима. Посебно се истичу заставице сликане на почетку Јеванђеља по Матеју (л. 7), Марку (л. 79), Луки (л. 132') и Јовану (л. 217) (сл. 9, а, б, в). Запис расодера Кентириона гласи:

²⁸ Г. Шкриванић, *Средњовековни путеви у Србији*, 73, карта на стр. 65.

²⁹ М. Филиповић, *Различита етнолошка грађа с Косова и Метохије*, Српски етнографски зборник 80 (1967) 83.

³⁰ Г. Елезовић, *Речник косовскометохијског дијалекта II* (1937) 210.

³¹ Као нап. 29.

³² О томе су сведочили 1967. године писцу овог рада осамдесетгодишњи житељи Сврхе: Ђема Бериша и Садри Гаши.

³³ Као нап. 15.

³⁴ В. Мошин, *Рукописи Пећке патријаршије*, *Старине Косова и Метохије* IV—V 1971, инв. бр. 16, 9, 25—27.



Сл. 9. а, б, в: Четворојеванђеље из 1562. године са заставицама на почетку јеванђеља: а) — по Матеју, б) — по Марку и в) — по Луки



Fig. 9. a, b, c: Tétravangile de 1562, décoré d'en-têtes au début de chacun des Évangiles: a) selon Matthieu, b) selon Marc et c) selon Luc

Здѣ ктѣтори кои кѣпише сѣе светое еуглѣе ѡт богохранимаго села Сврѣрка, кѣпише га ѡт попа Геѡргѣа за **Ѣ Ѡ** асприх:

Станиша Хотков · ѡ · ас(при), Марко · ѡ · ас(при),
Аліа · ѡ · ас(при), Рша · ѡ · ас(при),
Јакша · ѡ · ас(при), Іліа · ѡ · ас(при), Сташа · ѡ · ас(при),
Станиша Рад'чев · ѡ · ас(при),
Дејанъ Коинувъ · ѡ · ас(при), Нико Стејинъ · ѡ · ас(при),
Николица Угљешин · ѡ · ас(при), Милошъ Живковъ · Ѣ · ас(при),
Стојанъ Миелић · ѡ · ас(при), Любѣнъ Томашевъ · ѡ · ас(при),
Милосавъ Обрилевъ · ѡ · ас(при). Богъ да их прости · ѡ · ас(при).
· ѡ · ас(при). · Ѣ · ас(при). · ѡ · ас(при). · ѡ · ас(при).

Свилоѣ Цветковъ · ѡ · ас(при).
Тогда правѣшѣ прѣстол сръвски прѣвс(вещенно)моу архіепископѣ пекскомѣ и моемѣ господинѣ Кѡр Пајсею

Смѣрѣннѣи
расодеръ Кен'тирионъ.

У преводу на савремени српскохрватски језик запис гласи: „Овде (су) ктиторѣ који купише ово свето јеванђеље од Богом чуванаго села Сврѣрка. Купише га од попа Георгија за 440 аспри: Станиша Хотков — 40 аспри, Марко — 40 аспри, Алија — 50 аспри, Раша — 20 аспри, Јакша — 20 аспри, Илија — 20 аспри, Сташа — 20 аспри, Станиша Рад'чев (Радичев) — 30 аспри, Дејан Коинув — 20 аспри, Нико Стејин — 30 аспри, Николица Угљешин — 20 аспри, Милош Живков — 15 аспри, Стојан

Миелић — 20 аспри, Љубен Томашев — 40 аспри, Милосав Обрилев — 45 аспри, Свилоје Цветков — 20 аспри. Бог да их прости. Лета (године) 1636. Тада припадаше престол српски преосвећеном архиепископу пећском и мојем господину кир Пајсеју. Смерни расодер (расоноша) Кентирион."

Занимљиво је да укупан износ појединачних прилога био 450 а не 440 аспри како је у запису наведено. Вероватно је записивач негде направио омашку. Друга занимљивост је да је трећи приложник, који је уједно дао и највећи износ (50 аспри) конвертит — потурчењак Алија. То није био усамљен случај међу приложницима српских цркава и манастира. Такви се спомињу у Поменику манастира Св. Тројице Русинице код Призрена и у Девичком катастиху из 1772. године.³⁵ У Поменику манастира Русинице стоји да су житељи села Гунцате код Суве Реке, који су се морали потурчити: Суља и Дема Гунић уписали своје родитеље Марка и Витану и сестру Гиздаву, а Исен Дураковић родитеље Тому и Стоју и Фазлија Лукић оца Михаила, брата Станка и сестру Николету.³⁶ Сви остали побројани ктиторѣ из села Сврѣке носе словенска или хришћанска имена.

УЉАРИЦЕ. Међу свим средњовековним српским споменицима у сливу реке Мируше, ван сваке сумње, најзначајније место припада пећинама — испосницама Уљарицама. Две пе-



Сл. 9в. Четворојеванђеље из 1562. г. Заставица на почетку јеванђеља по Марку

ћине испоснице налазе се у средњем току са десне стране реке Мируше, у њеном најужем кањону и северној литици изнад последњег језера, око 15 km југоисточно од општинског средишта КLINE.

Пећине су назване Уљарице по бројним ројевима — улиштима шумских пчела које и сада настањују пећине. Називи Уљарице и речи: улиште, улијари, уљаник и сличне по тичу од старословенске речи „улијѣ“ пореклом из балтичкословенског, прасловенског и свесловенског корена која се одржала у свим словенским језицима: српском, бугарском, руском, чешком, словеначком и другим за појмове: пчеле, пчеланици, кошнице и пчеларе. Сачувана је и у албанском језику као „улиште“ за кошницу.³⁷

У подножју стене са пећинама је јако врело хладне и веома питке воде које избацује преко 20 литара воде у секунди. Од овог извора се кривудаваом стазом, којом могу проћи само човек и овца или коза, уз литицу релативне висине од 150 до 180 метара долази до прве пећине на месту званом Црвена страна а на надморској висини од 580 m (сл. 10 и 11). Отвор пећине је простран и окренут према југозападу. Видљив је са даљине од више километара али је прилаз јако тежак. Улазни отвор пећине је простран а пред њиме је са јужне стране призидан зид средњове-

ковне цркве утемељен на самој стени. Дебљина зида у доњим деловима износи од 90 до 100 cm. Са унутрашње стране очуван је у висини од 30 до 80 cm а са спољашње и до 100 cm. Приликом извођења конзерваторскоиспитивачких радова 1966/67. године са западне стране пећине откопани су трагови зиданих и усечених непосредно у стени степеника.

Сељаци ову пећинуцркву зову Велика црква. Пећинацрква је при дну широка 4 m а висока на улазу 3,5 m. Путописац М. С. Милојевић половином прошлог века забележио је да је у цркви била очувана „и часна трпеза“.³⁸ Од улазног дела води пећински канал исте ширине и висине у дубину стене око 10 m, а потом се раздваја у два ужа процепа који су дуги 16 односно 52 m и на крају се завршавају обрушеним материјалом и глином.³⁹ Дно пећине је испуњено облацима стене и земљом црвеницом преко које је слој гуане. Дебљина тог растреситог слоја достиже на улазном делу дубину до 1 m а у унутрашњој дворани и знатно већу. Предњи део пећине који је претворен у црквиспосницу имао је finely обрађен патос од слоја компактно набијене глине преко којег је био танак слој кречног малтера. Прелаз из водоравног патоса у вертикални зид црквеног простора био је полукружно изведен и оивичен бледоцрвенкастом бордуром. У шуту унутрашњег дела цркве нађено је близу 70 комадића фрескомалтера, углавном од живописа из нижих зона што се закључује по орнаментици коју сачињавају прецизно сликана шахпоља са танким урезаним линијама између којих је сликар набацивао тамноцрвену и бледосиву боју, или и нешто крупнији комадићи фрескомалтера с остацима геометријских или тектонских шара доњег најнижег појаса живописа. Сви ови фрагменти, иако конзервирани 1966/67. године, не могу дати неку одређенију представу о распореду и иконографији живописа. У шуту је пронађено и неколико делића црепа којим је вероватно био покривен улазни део цркве. Тешко је одредити њихову хронолошку припадност. Могуће је да је то средњовековна а можда и римска ћерамида секундарно употребљена. У цркви је пронађено и неколико комадића судова израђених од црне неглеђосане керамике fine израде, неколико делова судића од глеђосане керамике и нешто комадића црепуље. Изнад свега, вредан је посебне пажње нађен средњовековни стаклени судић суженог врата чија је горња ивица била ојачана зрнасто истакну-

³⁵ Као нап. 30.

³⁶ П. Костић, *Црквени живот*, 158; *Задужбине Косова*, 430.

³⁷ *Рјечник ЈАЗУ XIX*, 1970, 523, 531; П. Скок, *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика III*, 1973, 543.

³⁸ М. С. Милојевић, *Путопис дела старе (праве) Србије III*, 141.

³⁹ Ј. Петровић — С. Стајић, *Кањон Мируше*, 338.



Сл. 10. Кањон Мируше са западне стране, у углу горе Велика испосница

Fig. 10. Canyon de la Miruša, vue de l'ouest; en haut, dans un angle: le Grand Ermitage

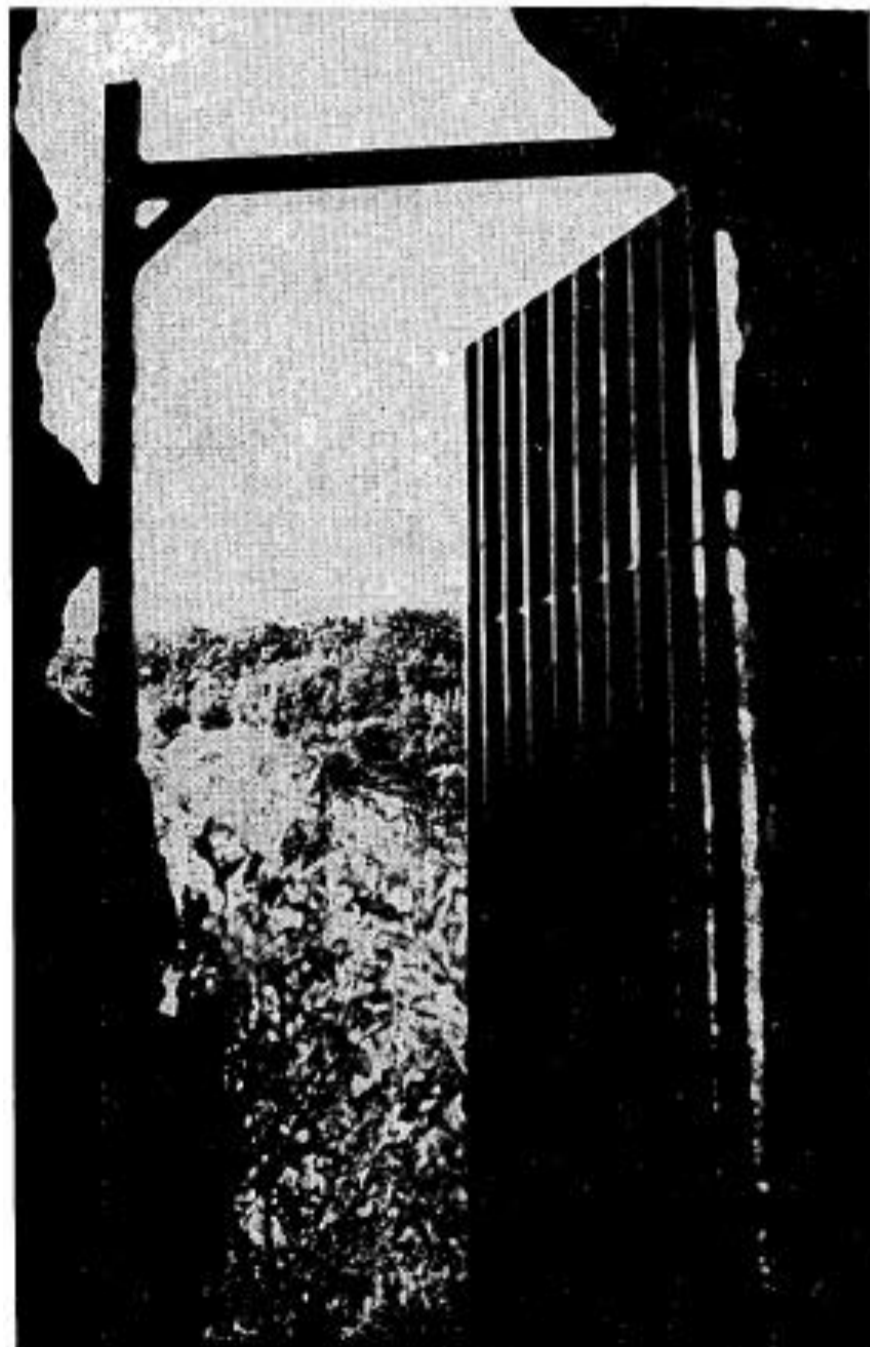


Сл. 11. Уљарица, остаци зидова „Велике цркве“ (фото: Р. Петровић, 1975)

Fig. 11. Uljarice, vestiges des murs de «la Grande église» (Photo: R. Petrović, 1975)

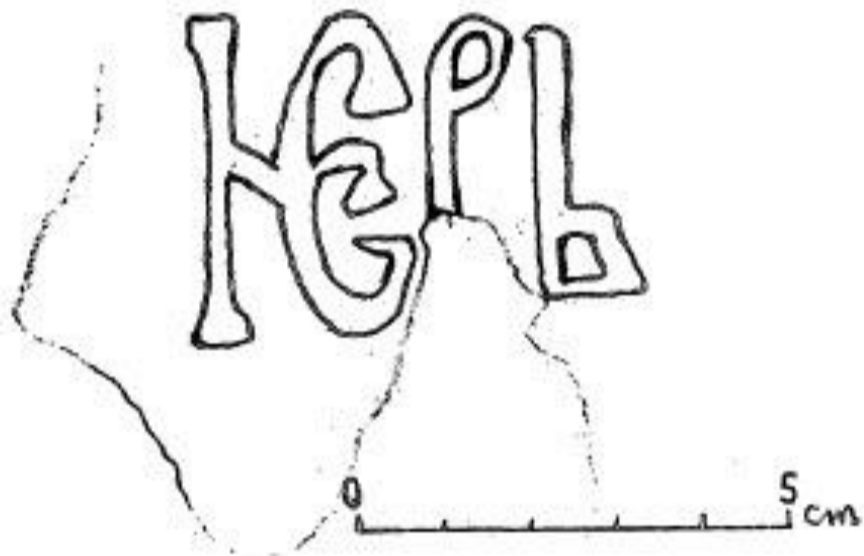
том бордуром. Седефна боја овог старог стакла уз грациозно изведене линије врата и бордуре суда чине га заиста вредним примерком средњовековног стакла. Тешко је, судећи по пронађеном остатку, рећи чему је судић служио. Можда је то обод од кандила или неког суда за миро или неку другу сврху. У сваком случају, он доказује да је ова пустиножитељска насебина била снабдевена и вреднијим примерцима црквених сасуда потребних за вршење верских обреда и свакодневни живот испосника. На жалост, до данас нема сачуваног никаквог другог црквеног инвентара (иконе, књиге, кандила, звона, текстил) који би могао пружити потпунију слику о овом средњовековном стецишту и средишту.

Мала пећина испосница у народу названа Мала црква налази се на истој литици, удаљена тридесетак метара источније од Велике цркве. До ње води узана стазица усечена у окомиту стену чија је ширина једва 0,5 m па је прилаз веома тежак и ризичан а у кишним и снежним данима готово немогућ. Највероватније је да је прилаз пећини тако и замишљен како би испоснике што мање узнемиравали посетиоци. Сада је прилаз могућ само кретањем „поробарке“, ослањањем леђима на стену, или везивањем конопцем. Па, ипак, горштакчи пастири из околних села: Сврхе, Душа, Бубље и др. веру се и улазе, ломе гвоздена врата која су поставили конзерватори и уништавају остатке фресака (сл. 12). Отвор пећине је висок 3,5 m а широк између 1,5 и 2,5 m. Процеп кроз стену који вероватно представља корито којим је истекло неко крашко врело је дуг око 20 m.



Сл. 12. Уљарице, разваљени улаз у „Малу цркву“ (фото: Р. Петровић, 1975)

Fig. 12. Uljarice, ruines de l'entrée de «la Petite église» (Photo: R. Petrović)



Сл. 13. Уљарице, Мала испосница: фреска Силазак Св. Духа и Космос (копија П. Балабановић, 1967. године у Галерији фресака — Београд)

Сл. 14. Уљарице, мала испосница, остаци фреско-натписа на композицији Космос (калк 1967. године)

Сл. 15. Уљарице, мала испосница, глава млађег апостола из Силаска Св. Духа

Fig. 13. Uljarice, fresque du Petit ermitage: Descente du Saint Esprit et Univers (copie de P. Balabanović, 1967, Galerie des fresques, Belgrade)

Fig. 14. Uljarice, Petit ermitage, vestige de l'inscription à fresque sur la composition de l'Univers (calque de 1967)

Fig. 15. Uljarice, Petit ermitage, tête d'un jeune apôtre de la Descente du Saint Esprit



Десна страна пећине је вертикална и глатка стена а лева коса и у правцу раседања сло јева кречњака. На десној страни је плитко удубљење у облику сегмента размере 2x2,5 m. На њему се делимично сачувала фреска са композицијом Силаска св. Духа на апостоле и представом Космоса у доњем делу. Композиција је јако оштећена и сваким даном све више нестаје. Заузима простор ширине 2,4x1,40 m. На крајњој десној страни тамне позадине композиције Космоса сачувала су се била (до 1967. године) тричетири ћирилична слова, висине 3,5—3,7 cm, калиграфски исписана бе лом бојом (сл. 14). Она су свакако била део неког дужег, можда и ктиторског натписа. Композиција је прилагођена простору и савијена у полукруг. У темену је сликан сегмент неба, сада већим делом оштећен, у коме је свакако био сликан Св. Дух у виду голуба. Из сегмента се виде зраци, пламенови, симболи језика који силазе на сваког апостола. Апостоли седе на клупи насликаној на лучном простору, подељени у две групе од по шест особа. У горњем темену композиције разазнају се ликови врховних апостола Петра и Павла окренутих један према другоме, а у дну млађани ликови свакако двојице нај млађих апостола Томе и Филипа (сл. 13). Фреска илуструје библијски догађај: собу на спрату једне куће на Сиону у којој су се апостоли тајно састали у очекивању да им се јави Христос по Васкрсењу.

На доњем делу фреске, испод представе апостола, насликана је у посебно издвојеном лучном пољу, ретко када у источној иконографији изостављана, композиција Космоса који персонификује полиглотску ученост апостола. Космос је овде сликан као човек одевен у царску одежду и чини симболичну представу света и језика на којима су апостоли најпре проповедали јеванђеља (сл. 13). Мада је представа Космоса јако оштећена, на његовој глави је и овде стајала круна чији је вршни драгуљ био доскора видљив као и делови богато украшеног одеда. Он и овде држи у обема рукама полузатегнут богато украшен ткањем и везом убрус у коме се обично, као у Дечанима, на пример⁴⁰, налазе јасно исликаних 12 свитака у којима је симболично јеванђеље налисано на 12 језика, од којих ће сваки апостол узети свој примерак и поћи на проповеди. У овом случају свици нису исликани на убрусу него су у његовој унутрашњости.

О сликарству мале испоснице доносити потпунији суд на основу очуваних остатака је готово илузорно када се има у виду да су три четвртине исликаних површина дефинитивно пропале, било дејством природних сила, било људских руку. Па ипак, очувани делови људских ликова, њихове одеће и исликаног ентеријера одају руку зрелог и вичног мајстора који је особито спретно прилагођавао пропорције својих композиција и насликаних

ликова изузетно неповољном и малом простору. Његове слике прелазе у неку врсту готово минијатурног фрескосликарства. Висина његових фигура готово не прелази 70—80 cm а пречници насликаних нимбова 17 cm. Позадина слика је у горњем делу сиве а у доњем тамнозелене боје. Нимбови су тамножуте — наранџасте боје и оивичени са две танке линије вишњеве и беле боје. У њима су исликане доста ситне главе апостола као портрети који обухватају поред главе истакнути део врата и део одеће на раменима која преко тела пада у природним наборима. Инкарнат лица и местимично обнажено стопало су пажљиво и зналачки исликани. Јагодице и усне су махом наглашене благим руменкастим тоном а осенчени делови лица нијансама зелене боје. На ликовима старијих апостола праменови седе косе и браде су танким потезима четке у нијансама окера вешто подвучени. Чак су и боре на сличан начин подвучене на лицу, врату и пажљиво обрађеној мускулатури на обнаженим стопалама апостола. Контуре главе и таласасту линију косе или браде прати равномерно извучена тамноцрвена линија. Све у свему, ово је дело доброг мајстора чије порекло води до солидних сликарских радионица насталих половином XIV века у призренској сликарској и иконописачкој школи (сл. 15 и 16). Није наодмет напоменути да је на супротној, левој обали Мируше сачуван траг запуштеног старог канала за наводњавање који је, судећи по садашњем сувом кориту, био широк око 2 m и подзидан зидом чији су остаци и данас очувани у дужини од 100 m. Он је свакако

старог порекла и служио за наводњавање њива и воћњака још у доба кад су сва ова села била повељама из XIII и XIV века дарована манастиру Хиландару и када је кроз овај крај пролазио и тада економски веома значајан „Трепчански пут“ чији очувани делови и данас постоје.

*

На основу остатака грађевина, сачуваних делова живописа и фрагмената фресака нађених у шуту, делова судова од керамике и стакла, као и аналогичном са споменицима: испосницама Петра Коришког код Призрена, испосницом Св. Николе у клисури Призренске Бистрице, испосницом Русинцом и низом испосница у Матоском потоку више Мушуташта, као и Дечанскобелајским испосницама о којима постоје поред остатака грађевина и фрескосликарства и очувани писани историјски подаци — сматра се у науци да и ове пећине испоснице спадају у истовремено хронолошки настале споменике српске средњовековне уметности, односно у време око 1350. године.⁴¹

⁴⁰ В. Петковић — Ђ. Бошковић, *Дечани*, 1941, 31, 63, Таб. CLXXXIII.

⁴¹ В. Ј. Бурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 213.

Ermitages à ruches et vestiges d'églises serbes dans le bassin de la Miruša, la Ljubižnja médiévale

MILAN IVANOVIĆ

La rivière de Miruša était désignée comme Ljubižnja dans les chartes des rois serbes Miloutine, Etienne Détchanski et dans celles de l'empereur Douchan. Son nom actuel vient, au dire des riverains, de ce qu'elle s'assagit («miruje») pour couler calmement, d'une manière presque imperceptible, comme confluent gauche du Beli Drim (le Drim blanc). Elle sépare les contrées de Podgor de Prizren du montagnoux Prekoruplje et du sudest de la Métohia. La longueur de sa vallée est de 35 kilomètres; dans son cours moyen la rivière s'est creusé un canyon long de 13 kilomètres dans les versants escarpés duquel il y a plusieurs grottes, dont deux ermitages à ruches («uljarice»), appelés ainsi par les nombreux essaims d'abeilles qui les habitent; l'appellation de ces grottes vient du mot *d'ulije* du slave primitif dont le radical s'est conservé jusqu'à nos jours depuis la Baltique jusqu'à l'Adriatique et la Mer noire, pour désigner les abeilles, les apiculteurs, les ruchers et les ruches.

Le canyon de la Miruša avec ses 13 lacs et ses cascades qui s'étagent sur une superficie de plus de 190 hectares est protégé comme site remarquable: il se trouve au milieu d'une nature intacte abondant en forêts de chênes, en sources et précipices, en grottes et en ruines d'églises, ainsi qu'en flore et faune rares.

Dans le bassin de la Miruša se trouvent plusieurs villages anciens avec leurs vestiges de monuments sacrés, de routes anciennes et avec les ruines d'agglomérations que nous connaissons grâce aux sources historiques serbes du Moyen âge. L'auteur résume les informations sur les vestiges d'églises serbes dans les villages suivants: Banja, Blace, Grebnik, Koznik, Ljubuzda, Miruša, Svrhe et Uljarice; il fournit aussi des données sur les ruines des villes anciennes de Gradište et de Ponorac, ainsi que sur les routes médiévales subsistant à proximité de Blace, Labicevo et Ponorac. Presque toutes ces localités sont mentionnées dans les chartes serbes des années 1293, 1302, 1327, 1348 jusqu'à 1454, par lesquelles les souverains serbes en faisaient donation à Chilandar, monastère serbe sur le Mont Athos ou bien la lui confirmaient.

De toutes les églises susmentionnées, ce n'est que sur les ruines de l'ancienne église de Grebenik qu'il en fut bâtie, en 1922, une nouvelle,

fort modeste. De l'église et du monastère de Koznik il nous est parvenu un texte du XIV^e siècle, noté, sur un Ménologe pour le mois d'août, par un certain pape Nicolas qui l'écrivit «en prison, souffrant de la faim, de la soif et du froid». Un *Molabnik* (livre liturgique contenant des prières) du XV^e siècle, qui appartenait à l'église du village de Miruša, fut brûlé, le 6 avril 1941, par les bombes allemandes, larguées sur la Bibliothèque Nationale de Belgrade. Un Tétraévangile qu'un copiste du nom de Simon copia en 1562 pour l'église du village de Svrhe était conservé dans le trésor du siège du Patriarcat de Peć; en 1632, seize habitants du village se cotisèrent pour racheter ce tétraévangile pour leur église et laissèrent un document écrit là-dessus. Après l'islamisation, imposée par la force à la population serbe au début du XIX^e siècle, le village fut abandonné par ceux qui refusaient de s'assimiler aux Turcs. Ils emportèrent dans les villages voisins serbes (Dolac et Drsnik) dix à quinze icônes et une croix d'autel en argent. Les ruines de l'église qu'ils avaient abandonnée subsistent sur une colline rocheuse en haut des sources qui appartenaient à l'église.

La place la plus importante parmi les monuments sacrés de la vallée de la Miruša appartient aux deux ermitages — grottes à ruches — que la population appelle toujours la Grande et la Petite église. Au cours des fouilles archéologiques, effectuées en 1966/67, on a établi l'existence de restes des murs de la Grande église et de l'escalier, taillé dans le roc, à l'entrée de la grotte; à la même occasion furent découverts des fragments de fresques effritées et des morceaux de vases sacrés en verre et en céramique.

Dans la Petite grotte — ermitage qui se trouve sur un rocher à pic, presque inaccessible, à l'Est du Grand ermitage, on voit subsister des fresques sur la paroi orientale. Il s'agit de la Descente du saint Esprit sur les apôtres et de l'Allégorie du Cosmos. Les fresques furent exécutées vers 1350 par un bon peintre issu d'un atelier de peintures et d'icônes du XIV^e siècle.

Le présent ouvrage comprend des documents qui illustrent et corroborent le texte, en présentant l'état actuel du monument.